

SAPIENTIA ORATORIS

Bölcsesség, retorika, társadalom Cicero *De inventione* c. művében

SIMON LAJOS ZOLTÁN*

(Kivonat) Cicero *De inventione* c. munkája hosszú évszázadokig az európai oktatás alpműve volt, hatása fölmérhetetlen. Az I. könyv bevezetőjének eszmefuttatása a retorika társadalmi hasznát és ártalmas hatásait mérlegelve eljut a retorika és a filozófia kapcsolatának, ill. az emberi civilizáció keletkezésének kérdéséig. A tanulmány bemutatja Cicero e kultúraelméletét, annak előzményeit, majd azon késő ókori kommentárokat vizsgálja, melyek a neoplatonikus bölcsélet tanításainak megfelelően újraértelmezik Cicero szövegét, amely ezáltal a középkori és reneszánsz retorikaelmélet kulcsszövegévé válhatott.

Kulcsszavak: Cicero, *De inventione*, Gorgias, szofisták, Platón, Marius Victorinus, Grillius, retorika, sapientia, neoplatonizmus, kultúraelmélet

*

A *De inventione* (*A feltalálásról*) Cicero ifjúkori és befejezetlenül hagyott szónoklattani munkája. A szónoklattan öt része közül¹ csak az elsőt tárgyalja, azt viszont két könyvben, meglehetősen nagy terjedelemben. Évtizedekkel később, *De oratore* (*A szónokról*) c. nagy művében² „befejezetlen és kidolgozatlan” (*inchoata ac rudia*) ifjúkori próbálkozásként emlegeti.³ Aligha sejtette, hogy a *De inventione* (a sokáig szintén neki tulajdonított *Rhetorica ad Herennium* mellett) egészen az újkorig alapvető tankönyvnek számít majd az európai oktatásban.⁴ Majdhogynem jelképes Petrarca időskori visszaemlékezése. Mivel serdülőkorában a jogtudományok iránt csekély érdeklődést tanúsított, egy családi összezördülés során atyja a kandallóba hajigálta fia imádott latin auctorait. A sírva fakadó gyermeket hamar megszánva végül két kódexet sikerült a tűzből kimentenie. Jobb kezében Vergiliust, bal kezében a *De inventione*t tartva fordult fiához: Nesze, az egyik jó lesz lelked vigasztalására (*pro solatio animi*), a másik pedig segédkönyvnek jogi tanulmányaidhoz (*pro adminiculo civilis studii*).⁵

* A szerző: Simon Lajos Zoltán (1970) egyetemi adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Latin Tanszék). Doktori értekezését 2006-ban védte meg 'Bukolikus költészet Nero korában: T. Calpurnius Siculus *eclogái*' címmel. Kutatási területe: római irodalom, neolatin irodalom, recepciótörténet, antik retorika. Részt vett Quintilianus és Cicero új magyar fordításának elkészítésében (*Institutio oratoria / Szónoklattan*, X. könyv, 2009; *De inventione / A feltalálásról I-II*, 2012).

¹ *inventio* / feltalálás, *dispositio* / elrendezés, *elocutio* / megfogalmazás, *memoria* / emlékezetbe vésés, *pronuntiatio* / előadás

² A *De oratore*t Cicero Kr. e. 54 őszén fejezte be.

³ „*Vis enim, ut mihi saepe dixisti, quoniam, quae pueris aut adulescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix sunt hac aetate digna et hoc usu, quem ex causis, quas diximus, tot tantisque consecuti sumus, aliquid eisdem de rebus politius a nobis perfectiusque proferri.*” (I. 2. 5.) („Az akarod ugyanis, ahogyan gyakran mondtad nekem, mivel amik gyermek- vagy ifjúkorunkban a feljegyzéseinkből befejezetlenül és kidolgozatlanul kicsúsztak, aligha méltók ehhez az életkorhoz és ahhoz a gyakorlathoz, amelyet azon számtalan perbeszéből szereztünk, amelyeket előadtunk, hogy ugyanezekről a dolgokról valamit csiszoltabban és tökéletesebben előadjunk.” Adamik Tamás ford.)

⁴ Lásd erről John O. Ward: *The Medieval and Early Renaissance Study of Cicero's De inventione and the Rhetorica ad Herennium. Commentaries and Contexts.* In: *The Rhetoric of Cicero in its Medieval and Early Renaissance Tradition.* Ed. by Virginia Cox and John O. Ward. Leiden-Boston 2006. 3–75.

⁵ „*Proinde pater, nam meminisse me tam mestum contemplatus subito duos libros, pene iam incendio adustos eripuit, et Virgilium dextra tenens, leva Rethoricam Ciceronis, utrumque flenti mihi subridens ipse porrexit. Et habe tibi hunc, inquit, pro solatio quodam raro animi, hunc pro adminiculo civilis studii.*” *Seniles* XVI. 1.

Kétségtelen, a *De inventione* igen részletes, és jogi pályára készülők számára rendkívül tanulságos kézikönyv, valóságos tárháza az izgalmas jogi eseteknek, még arra is találunk bűnügyi regénybe illő példát, hogy az ujjlenyomat ismerete híján milyen könnyű volt az ókorban tökéletes bűntényt elkövetni.⁶

Am e mű korántsem csupán a hét szabad művészet oktatásában betöltött szerepe miatt volt megkerülhetetlen. A rendkívül gyakorlatias és szakszerű fejtegetésekkel éles ellentétben áll ugyanis az I. könyv bevezetőjének erősen filozófiai töltésű és költői emelkedett eszmeifuttatása. „*Nem hoznám itt elő neked, amit erről a dolgról Marcus Cicero A feltalálásról szóló könyvében eléggé bőségesen tárgyal, hiszen ez a szöveghely közismert*” – mondja Petrarca az ékesszólás dicséretéről szóló, Tommaso da Messinához címzett levelében.⁷

A bevezetőben ugyanis Cicero az ékesszólást az emberi társadalom és művelődés megteremtőjeként mutatja be, a szónok pedig olyan kivételes bölcs, aki fölismerve az emberben szunnyadó képességeket, rábeszélő művészetét arra használta föl, hogy egyszer és mindenkorra véget vessen a hordákban kóborló vademberek céltalan, vallási és társadalmi kötelékeket, törvényeket nem, csak az ököljogot ismerő világának, létrehozva ezzel a civilizáció alapjait:

„*Merthogy volt idő, amidőn az emberek vadállat módjára csatangoltak a pusztaságokban, életüket nyers edellel tengették, semmit sem intéztek ésszel, annál többet erővel, nem volt gondjuk sem az égieket megillető vallásos tiszteletre, sem az embertársaik iránt való kötelességekre, törvényes házasságot senki sem látott, senki sem nézhetett úgy a gyerekeire, hogy azok biztosan tőle származnak, azt pedig, hogy a jogegyenlőségnek mekkora haszna van, ésszel föl nem érthette senki. Tévelygésükben és tudatlanságukban pedig a szenvedély, a léleknek ez a vak és féktelen úrnője saját kénye-kedve szerint parancsolgathatott a test erőinek, mint valami veszettül pusztító csatlósoknak.*

Ebben az időben egy kétségkívül kiemelkedő és bölcs férfiú fölismerve, hogy micsoda képességek rejtőznek az emberi lélekben, hogy a legnagyobb dolgok véghezvitelére termett, csak az hiányzik, hogy valaki előcsalogassa ezeket a képességeket és tanításaival javítgasson rajtuk; ő azután a pusztaságokon szétszóródott, meg az erdei vadon rejtekében bujdosó embereket tervszerűen összetereelve egyesítette, és kinek-kinek valamilyen hasznos és derekas tevékenységet ajánlott föl; ezek a helyzet szokatlansága miatt először igencsak háborogtak, de aztán egyre figyelmesebben hallgatták a szép szóval előadott érveket; ily módon pedig ezeket az irtózatot vadembereket megszelídítette és barátságossá tette.”⁸ (I. Praef. 2.)ⁱ

Ez a fejlődéselvű, az emberi beszédnek (*logos*) kulcsszerepet tulajdonító kultúraelmélet visszavezethető egészen a szofistákig. Az emberiség őskorát a letűnt aranykor helyett a primitívséggel és az inséggel azonosították, azonban úgy vélekedtek, hogy éppen a szükség (*chreia, penia*) emelte ki az embert a félállati létből (*thériódés bios*), s ösztökelte társulásra, a civilizáció megteremtésére.⁹ Ebben pedig meghatározó szerepet kellett játszania a rábeszélés művészetének. Ez a fejlődési modell azonban szükségképpen hordozza magában a hatalommal való visszaélés, ezáltal pedig az általános erkölcsi hanyatlás és a társadalom fölbomlásának lehetőségét is. Éppen ez váltotta ki Platón heves retorika-kritikáját.¹⁰ *Gorgias* c. dialógusának címszereplője azt állítja, hogy a szónoklás „*a legfőbb jó, mert annak számára, aki birtokolja, szabadságot is nyújt, ugyanakkor hatalmat is mások fölött a nyilvános életben*” (452d). Tanítványa, Pólos az ékesszólás hatalmát immár kendőzetlen nyerseséggel magasztatja: „*Szabadságunkban áll az államban tetszésünkre cselekednünk: megölethetünk, száműzhetünk bárkit, s mindent saját véleményünk szerint intézhetünk*” (466c). A dialógus végén azután Sókratés kifejti, hogy elképzelhető hozzáértő, jó szónok is, aki arra törekszik, hogy a polgárokat a lehető legjobbá tegye. Működése ekkor már hasonlóvá válik az orvoséhoz, hiszen azt tartja föladatának, hogy „*lelkükben fölkeltsse az igazságosságot, elűzze a jogtalanságot, beléjük oltsa a mértékletességet, kiirtsa belőlük a zabolátlanságot, egyszerre föltámasszon minden erényt és kizárjon minden bűnt*”¹¹. Miként Adamik Tamás írja, Platón szerint „*nem szónoki művészet az, ami nem az igazság és a jogosság érdekében akar meggyőzni.*”¹² Am éppen Gorgias egy másik tanítványa, a szofistákat szintén

⁶ II. 4. 14.

⁷ „*Non referam tibi nunc que de hac re Marcus Cicero in libris Inventionum copiosius disputat – est enim locus ille notissimus.*” *Epystule familiares* I. 9. 5.

⁸ Ha másként nem jelöljük, a latin szövegeket a saját fordításunkban közöljük. (A szerző)

⁹ A témához mindmáig alapvető mű: *B. Gatz: Weltalter, goldene Zeit und sinnverwandte Vorstellungen.* Hildesheim 1967.

¹⁰ A rendkívül gazdag szakirodalomból lásd újabban: *M. McCoy: Platon on the Rhetoric of Philosophers and Sophists.* Cambridge 2007.; *J. Doyle: Socrates and Gorgias.* *Phronesis* 55 (2010) 1–25.

¹¹ (504d–504e, Péterfy Jenő ford.)

¹² *Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig.* Budapest 1998. 34.

élesen bíráló Isokratés¹³ tesz kísérletet a retorika erkölcsi megalapozására – olyannyira, hogy saját beszédírói és tanítói tevékenységére soha nem a *rhétoriké*, hanem következetesen a *philosophia* terminust használja.¹⁴ Jegyezzük meg, a kutatásban régóta vitatott kérdés, hogy az ifjú Cicero közvetlenül az ő műveiből merített-e, vagy valamely hellénisztikus szónoklattani mű görög eredetije vagy latin fordítása, esetleg a kor római gondolkodóira igen nagy hatást gyakorló Poseidóniosz szolgált közvetítőül.¹⁵

A szónok mint bölcs (*sapiens*) a *Praefatio* egész társadalomképének kulcsfontosságú alakja. Nemcsak az emberi társadalom megszervezésének érdeme tulajdonítható neki, hanem a fönntartása is, hiszen az a bölcsesség, amely nélkülözi a beszéd meggyőzője erejét (*tacita sapientia*), aligha lett volna képes arra, hogy a közösségekbe szerveződő hordák tagjait rábírja az önkorlátozásra, mi több, a közösségért való áldozatvállalásra:

„Márpedig nekem úgy tűnik, hogy hallgatag, szavaknak szűkében lévő bölcsességgel képtelenség lett volna az embereket azon hirtelenében eltántorítani attól, amit megszoktak, és homlokegyenest más életmódra vezérelni. Mert lássuk csak: miután városokat alapítottak, hogyan válhatott volna lehetővé, hogy megtanuljanak egymásban bízni, magukat az igazságossághoz tartani, megszokni, hogy másoknak engedelmeskedjenek, úgy gondolkodni, hogy a közösség javáért nemcsak fáradozni kötelesek, hanem az életüket is föl kell érte áldozniuk, ha azok, akik minderre az eszükkel rájöttek, nem tudták volna a többieket szép szóval rábeszélni? Világos, hogy senki, aki már csak a pusztá erejével is a legtöbbszörre vihette volna, nem vetette volna alá magát szépszerével a jogrendnek, csakis egy komoly és szívhez szóló beszéd hatására; ezért viselte el az egyenlőséget azok között, akik fölött uralkodhatott volna, ezért mondott le önként az olyannyira kellemes szokásjogról, amely már csak ösísége miatt is mintegy természettől valónak hatott.” (I. Praef. 3.)ⁱⁱ

Ha viszont a szónok híjával van a bölcsességnek, a retorika mindent erkölcsi megfontolást nélkülözve pusztá mesterséggé, a tehetségével és szaktudásával visszaélő gonoszság hatékony tömegmanipulációs eszközévé süllyed, és olyan pusztító erővé válik, amely az egész társadalom alapjait áthatja alá:

„Tehát úgy látszik, így született meg kezdetben, és így indult fejlődésnek a szónoklás, később pedig a háború és béke roppant horderejű ügyeiben az emberek legfőbb javát szolgálta, de miután egy bizonyos begyakorolt ügyesség, a kiválóságnak ez a szánalmas majmolója, felelősségérzet híján, egyes-egyedül a beszédképességet hajkurászta, a tehetségével visszaélő gonoszság rákapott arra, hogy államokat forgasson föl, emberléteket tegyen tönkre.” (I. Praef. 3.)ⁱⁱⁱ

Ezen bölcséleti megalapozottságú bevezető egy tankönyvnek szánt értekezés elején föltűnő, s aligha pusztán bevett közhelyek stílusgyakorlatszerű megfogalmazása.¹⁶ A közéleti pályafutásra készülő fiatal ember Marius és Sulla korának véres küzdelmeibe, féktelen kegyetlenkedéseibe csöppent bele: tanárát, kora legnagyobb jogtudósát, Q. Mucius Scaevolát, aki a pontifex maximus hivatalát is betöltötte, Vesta temploma előtt gyilkolták meg, a kor egyik legnagyobb szónokát, Marcus Antonius (a triumvir Antonius nagyapját, Cicero későbbi consultársának atyját) Marius hívei ölték meg, levágott fejét a szónoki emelvényen, a rostrán helyezték közszemlére.¹⁷ Miként életrajzírója, Plutarchos írja, Cicero e vészterhes években a filozófia tanulmányozásának szentelte magát.¹⁸ Ezen időszakban, Kr. e. 84–Kr. e. 80 körül keletkezett a *De inventione*.¹⁹

Abban azonban, hogy ez a tömör és hatásos leírás hosszú századokra Cicero egyik legismertebb

¹³ A szofisták ellen. *Adamik Tamás* ford. In: 22 híres beszéd. Budapest 1995. 21–35.

¹⁴ A *philosophia* fogalmáról Isokratésnél lásd *N. Livingstone*: Writing Politics: Isocrates' Rhetoric of Philosophy. *Rhetorica* 25 (2007) 15–34.

¹⁵ Lásd legutóbb *R. Bees*: Die Kulturentstehungslehre des Poseidonios. Wege zu ihrer Rekonstruktion. *Antike und Abendland* 51 (2005) 13–29.; *F. H. Roblong*: Redner und Rhetorik: Studie zur Begriffs- und Ideengeschichte des Redneridelas. Hamburg 2007. 78 skk. A cicerói *Praefatio* részletes elemzéséhez lásd *Chr. Schwameis*: Die Praefatio von Ciceros *De inventione*. Ein Kommentar. München 2014.

¹⁶ Lásd ehhez *A. Corbeil*: Rhetorical Education in Cicero's Youth. In: Brill's Companion to Cicero. Oratory and Rhetoric. Leiden-Boston-Köln 2002. 34skk.

¹⁷ Drámai képet fest Cicero erről az időszakról a *De oratore* III. könyvének előszavában.

¹⁸ „De látva, hogy az állam viszályba, a viszályból pedig korlátlan egyeduralomba jut, életét a tudománynak és a bölcsületnek szentelte, és állandóan görög tudósok társaságában forgott...” *Cicero*, 3. (Máthé Elek ford.)

¹⁹ A *De inventione* datálásához lásd *Adamik Tamás* Bevezetését: Cicero összes retorikaelméleti művei. (Szerk. *Adamik Tamás*) Pozsony 2012. 21.

szöveghelyévé, s a középkorban retorikaelméleti kulcsszöveggé vált, döntő szerepe volt a *De inventione* késő ókori kommentárjainak, melyek hosszú évszázadokra meghatározták Cicero szövegének recepcióját. Még az első népnyelven írott retorikai mű, Brunetto Latini 1266-ban keletkezett *Rettorica* c. munkája, lényegében a *De inventione* magyarázatokkal ellátott fordítása is e kommentárok hatását mutatja.²⁰

Ezek közül a ránk maradt legkorábbi, egyben a legrészletesebb kommentár annak a C. Marius Victorinusnak a műve,²¹ aki a IV. század derekán Donatus mellett a legtekintélyesebb tudósnek számított Rómában és aki Szent Ágostont is tanította.²² Victorinus műve korszakos jelentőségű: a főntebb idézett cicerói szöveghelyet ugyanis a neoplatonikus tanítások szerint értelmezi át. Módszere, miként K. Bergner fölhívta rá a figyelmet, a Cicero elbeszélésében föllelhető hézagok kitöltése, a nem filozófiai értelemben vett fogalmak (*natura, sapiens, studium, disciplina*) filozófiai értelmű meghatározása és rögzítése.²³ Jellemző példa a *natura* fogalma, mely Cicerónál pusztán a szónok veleszületett tehetségét jelenti:

„Mármost ha ennek a dolognak, amit ékesszólásnak nevezünk, tekintjük akár művészetnek, akár tudománynak, akár begyakorolható készségnek, akár természet adta képességnek, az eredetét kívánjuk szemügyre venni, arra jutunk, hogy a legnemesebb okok születték és a legjobb szándékú megfontolások indították útjára.” (I. Praef. 2.)^{iv}

Victorinus értelmezésében azonban – és ezzel a teljes szöveghely értelmét gyökeresen megváltoztatja – a *natura* fogalma ennél lényegesen többet jelent: a halhatatlan emberi lélek őseredeti, transzcendens állapotát jelöli, amelyet még nem vont befolyása alá a test nehézkes burka, s ezáltal nem feledkezett meg saját isteni eredetéről:

„Két alkotórészből állunk ugyanis, testből és lélekből. A lélek halhatatlan. Ha halhatatlan, az isteni világból száll alá: ha az isteni világból száll alá, tökéletes. De bármily tökéletes a lélek, éleslátását foglyul ejti és körbeveszi a test vastag burka, s így válik lehetségessé, hogy önmagát illetően egyfajta feledés lesz rajta úrrá. Amikor azonban az elmélyült tanulás elkezd kiszabadítani és lemezteleníteni, akkor a lélek alkata visszafordul és visszaáll a saját természetével összhangban lévő magatartáshoz.” (156–157 Halm)^v

Ezáltal pedig teljesen új értelmet nyer a *studium* és a *disciplina* is: nem a szónoki tehetség fejlesztését elősegítő tanulmányokat, hanem a kontemplációt és az erkölcsi gyakorlatokat jelenti, melyek a lélek öntudatra ébresztését segítik elő. Még lényegesebb az emberiséget a vadság állapotából kivezérő szónok, a *vir magnus et sapiens* alakjának victorinusi újraértelmezése. Cicero ugyanis nem fejt ki, hogy az első szónok a hordákban kóborló embercsoportok körében hogyan tehetett szert olyan bölcsességre, mellyel képes volt a félállati életformát egy csapásra fölszámolni, sem pedig e bölcsesség pontos mibenlétét. Victorinus viszont a bölcsességet is a neoplatonikus értelemben vett *natura* fogalmából vezeti le: mivel az isteni természet az emberekben nem egyenlő mértékben nyilvánul meg (*natura non aequaliter se per omnes fundit*), annak idején született egy olyan ember, aki a saját természetének kellő mértékben tudatában volt (*qui se bene intellexeret*), és aki ezáltal fölismerte az emberekben rejtőző lélek isteni mivoltát is (*et qui videret esse in hominibus animam illam divinam*, 161 Halm). Ezt a gondolatot azután részletesebben is kifejti: ahogyan a bor attól függően örzi meg vagy veszíti el erejét, hogy milyen hordóban tartják, a lélek is a test minőségétől függő mértékben képes visszaemlékezni saját eredetére. A *vir magnus et sapiens* tehát abban volt kivételes, hogy benne a lélek nem került az öntudatlanság állapotába, hanem megőrizte saját természetét (*in quo anima suam retineret naturam*), s ezáltal képes volt fölismerni, hogy minden emberben van valami isteni (*intellexeret omnes homines habere quiddam divinum*), s ezt az isteni természetet föl is tudta bennük ébreszteni (161 Halm). A szónok valódi hivatása Victorinusnál tehát már-már teológiai dimenzióba kerül, az ékesszólás pedig nem más, mint a bölcsesség megnyilvánult formája. Minden dolognak van ugyanis lényege (*res*) és külső formája (*species*) – magyarázza Victorinus. Miként a méz lényege az édesség, *speciense* pedig

²⁰ G. Baldassari: 'Prologo' e 'Accessus ad auctores' nella *Rettorica* di B. Latini. Studi e problemi di critica testuale 12 (1976) 102–116.

²¹ Legújabb, tudományos igényű kiadás és kommentár: Th. Riesenweber: C. Marius Victorinus: Commenta in Ciceronis Rhetorica. Band 1. Prolegomena, Band 2. Kritischer Kommentar und Indices. Berlin-New York 2015.

²² Victorinusról lásd Pierre Hadot monográfiáját: Marius Victorinus. Recherches sur sa vie et ses oeuvres. Paris 1971. Victorinus platonizmusáról lásd legújabban Stephen A. Cooper: The Platonist Christianity of Marius Victorinus. Religions 7 (2016) 1–24.

²³ „Er verfolgt die Absicht, für seine Schüler/Leser Lücken der Darstellung und Erklärung in Ciceros Ausführungen zu füllen.” Der Sapientia-Begriff im Kommentar des Marius Victorinus zu Ciceros Jugendwerk *De inventione*. (Studien zur klassischen Philologie 87.) Frankfurt am Main 1994. 43.

az ínycsiklandó látványt nyújtó színe, így az első szónoknak és követőinek is belső lényege a bölcsesség, ennek külső megnyilvánulása pedig az ékesszólás: *habuerunt rem, id est sapientiam, habuerunt speciem, scilicet eloquentiam* (166 Halm).

Nem véletlen, hogy Cicero későbbi magyarázója, Grillius (aki talán az 5. század első felében alkotott)²⁴ szerint az első szónok nem is lehetett közönséges ember. Míg Victorinus határozottan elutasítja azon, főltehetőleg széles körben elterjedt véleményeket, melyek szerint a *vir magnus et sapiens* vagy a Latiumba kultúrhéroszként érkező Saturnusszal, vagy valamely filozófussal, Platónnal vagy Aristotelésszel lehetett azonos, Grillius immár állásfoglalás nélkül sorolja föl a lehetséges megfeleltetéseket: a szónoklás művészetének valódi megalapítói, a szicíliai Teisias és Korax, valamint az ékesszólás atyjaként már Quintilianus által is említett Empedoklés mellett fölmerül Mercurius és Saturnus neve, azután Athén mítikus alapítója, a félig kígyótestű Kekrops, mivel ő találta föl a házasság intézményét (*qui primus nuptias invenit*), de szóba kerül Orpheus is, aki a zene, a teológia, az írás föltalálójaként (*prótos heuretés*) ismert volt ugyan, de a retorika föltalálójaként másutt nem kerül szóba (1, 2. 127–134).

Grilliusnál Cicero alakja is mindinkább elszakad a történeti Cicerótól, és az emberfölötti bölcs vonásait ölti magára, aki sikerrel cáfolta meg Platón és Aristotelés retorikával kapcsolatos tévtanításait. Grillius szerint ugyanis Platón azt tanította, hogy az ékesszólás nem művészet (*non esse artem*), Aristotelés pedig azt, hogy művészet ugyan, de káros (*artem esse, sed malam*). Jellemző, hogy a *vir magnus et sapiens* alakját magyarázó lemmában maga Platón is szót kér, azzal vádolva Cicerót, hogy a szónoknak tulajdonítja mindazt, ami a bölcsök jellemzője. Grillius szerint azonban az *orator* messze fölülmúlja a filozófust, mert a filozófus csak törekszik az igazság kikutatására (*tantum tendit ad indaginem veritatis*), a szónok hivatása viszont az, hogy az erkölcsösösről és a hasznosról (*de honesto utilique*) tanítson (1, 2. 108–126), megzabolázva ezáltal a szenvedélyt, a léleknek ezt a féktelen úrnőjét, amely szabadjára engedi az ösztönvilág vak erőit.

Miként Cicero utóéletének úttörő kutatója, T. Zielinski megjegyzi, a *vir magnus et sapiens* alakja új áthallással is gazdagodott a középkor századaiban (tegyük hozzá, nem függetlenül az említett kommentároktól): a „*nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur (nem volt gondjuk sem az égieket megillető vallásos tiszteletre, sem az embertársaik iránt való kötelességekre)*” mondatból kiindulva a barbárság állapotát a még meg nem térített pogány népekre kezdték érteni, az ékesszólás erejét fölhasználó bölcs pedig ebben az összefüggésben könnyen azonosítható volt a nagy hittérítő szentekkel, Szent Kolumbánnal, Szent Bonifáccal, vagy a Magyarországon is térítő Szent Adalberttel.²⁵ Az újabb és újabb szöveginterpretációk során azonban egy valamiben soha nem változott meg az értelmezői közösségek véleménye: a szónok valódi föladata nem lehet más, mint amit az ifjú Cicero oly tömören megfogalmazott: *praecipiendo meliorem reddere*, tanítással jobbra tenni az embereket.

© DKE 2017.

A folyóirat: <http://www.southeast-europe.org>

Email: [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org)

Figyelem! *Kedves kutató!* Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org) címre. *A cikket a következőképpen idézze:*

Simon Lajos Zoltán: Sapiaentia oratoris. Bölcsesség, retorika, társadalom Cicero *De inventione* c. művében. *International Relations Quarterly*, Vol.7. No.4 (2016 Tél) 6 p. Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*

ⁱ „*Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur et sibi victu fero vitam propagabant nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant, nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, nemo nuptias viderat legitimas, non certos quisquam aspexerat liberos, non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam magnus videlicet vir et sapiens cognovit, quae materia esset et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agros et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et inmanibus mites reddidit et mansuetos.*” (I. Praef. 2.)

²⁴ Kritikai kiadása: Grillius, *Commentum in Ciceronis Rhetorica*. Edidit R. Jakobi. Monachi et Lipsiae MMII. Kommentár: Grillius. *Überlieferung und Kommentar von Rainer Jakobi*. Berlin-New York 2005.

²⁵ Cicero im Wandel der Jahrhunderte. Dritte durchgesehene Auflage. Wiesbaden 1912. 132sk.

ⁱⁱ „Ac mihi quidem hoc nec tacita videtur nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas rationes vitae traduceret. Age vero urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent et aliis parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, ut inter quos posset excellere, cum iis se pateretur aequari et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim optineret propter vetustatem.” (I. Praef. 3.)

ⁱⁱⁱ „Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata; postquam vero commoditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia pervertere urbes et vitas hominum labefactare assuevit.” (I. Praef. 3.)

^{iv} „Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive facultatis ab natura profectae considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum atque optimis rationibus profectum.” (I. Praef. 2.)

^v „Duobus enim constamus, anima et corpore. Anima immortalis est. Si immortalis est, a divinis descendit: si a divinis descendit, perfecta est. Sed acies quamvis perfectae animae quodam corporis crasso tegmine inretitur et circumfunditur, et ita fit, ut quandam oblivionem sui capiat. Cum vero studio ac disciplina veluti detegi coeperit atque nudari, tunc in naturae suae modum animi habitus revertitur atque revocatur.” (156–157 Halm)